

Arif Hacı oğlu Veyisov
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Dövlət Universiteti, Qazax filialının əməkdaşı

EPİQRAFİK ABİDƏLƏR AZƏRBAYCANIN TARİXİ ƏRAZİSİ HAQQINDA

Ариф Гажли огулу Вейисов
доктор философии по педагогике, доцент
сотрудник Газакхского филиала Бакинского Государственного Университета

ЭПИГРАФИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ О ИСТОРИЧЕСКОМ ПАМЯТНИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Arif Haji Veyisov
employee of Gazakh branch of Baku State University

EPIGRAPHICAL MONUMENTS, ABOUT HISTORICAL TERRITORY OF AZERBAIJAN

Xülasə. Azərbaycan ərazilərinin müəyyənlaşdırilməsində epigrafik abidələrin rolu, Türkmənçay müqaviləsinin 15-ci maddəsinə əsasən ermənilərin Azərbaycanı köçürülməsindən sonra yer adlarını planlı şəkildə dəyişdirməklə azərbaycanlıların bu torpaqlarda izlərini tamamilə itirmək məqsədi güdmələri məqalədə konkret faktlarla verilməmişdir. Qarabağda, İrəvan və işğal olunmuş digər ərazilərdə ermənilərin qədim Azərbaycan-alban mədəniyyətinə məxsus xristian abidələri özünüitkənləşdirərək özlərini Qafqazın ən qədim, sivil, köklü xalq olduqlarını sübut etməyə çalışmaları məqalədə konkret faktlarla əsasən şərh olunmuşdur.

Açar sözlər: epigrafik abidələr, Azərbaycan, Qərbi Azərbaycan, Ermənistan Respublikası, xristian abidələri, qəbiristanlıq, məscid, pır

Резюме. В статье приводятся конкретные факты о том, как армяне, заселенные в Азербайджане на основании 15 статьи Туркменчайского договора, меняя намеренно, планоно названия мест, территорий в этих землях, преследовали цель стереть с этих земель все следы азербайджанцев. Здесь же, опираясь на конкретные факты, изложены попытки доказательства армян, что будто бы они являются самой древней, самой цивилизованной, коренной нацией на Кавказе, за счет присвоения себе христианских памятников, принадлежащих древней Азербайджано-албанской культуре в Гарабахе Иреване и в других оккупированных территориях.

Ключевые слова: эпиграфические памятники, Азербайджан, западный Азербайджан, Армянская Республика, христианские памятники, кладбище, мечеть, пир (священное место)

Summary: The role of epigraphic monuments in identification of Azerbaijani territories, according to article 15 of the Turkmenchay Treaty after relocation of armenians to Azerbaijan by changing land names in a planned way, the fact that Azerbaijanis intended to completely lose their traces on these lands is given in the article with concrete facts. The Christian monuments belonging to the ancient Azerbaijani-Albanian culture in Karabakh, Iravan and other occupied territories, have proven themselves as the oldest, civilized, rooted nation of the Caucasus is based on specific facts in the article.

Key words: epigraphic monuments, Azerbaijan, historical territory, Western Azerbaijan, The Republic of Armenia, Christian monuments, cemetery, mosque, pyrites

Epigrafik abidələr Azərbaycanın tarixi ərazisini müəyyənləşdirməkdə böyük rol oynayırlar. Qərbi Azərbaycan adlandırdığımız Ermənistan Respublikasının yerləşdiyi ərazi Azərbaycanın tarixi ərazisidir. Bu haqda bizə geniş məlumatı orada yerləşən azərbaycanlıların məxsus

maddi-mədəniyyət abidələri verir. Azərbaycanlıların bu ərazinin avtohton əhalisi olmasını yüzillər tarixi qaynaqlar təsdiq edir.

İndiki Ermənistan respublikasının ərazisi də daxil olmaqla bütün Cənubi Qafqazdakı XIX əsrə qədərki abidələrin erməni tarixi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Erməni ideoloqları iddia edirlər ki, guya dünyanın yaranışı onların adı ilə bağlıdır. Bu iddianın tərəfdarları tarixi haqiqətlərdən daha çox rəvayətlərə üstünlük verirlər. Ermənilərlə bağlı yazılan haqiqətlər isə başqa şey deyir. Tarixçi Tatsit yazır: "Xəzərsahili xalqlar hunlar, albanlar, kadusilər və başqalarının aralarında erməni adına rast gəlmədim"¹, rus tarixçisi Dyakonov yazır: "Erməni etnosu Qafqazın hüddüdlərindən kənarda formalaşmış"², erməni tarixçisi Pasternak yazır: "Ermənilər e.ə. VII-VI əsrlərdə Qərbdən Şərqə gəlmişlər"³ və sair. E.ə. V əsrdə yaşamış qədim yunan müəllifi, tarix elminin atası hesab edilən Herodot, Frakiya tayfaqlarından olan ermənilərin ocaqlarının Balkan yarımadasından köçüb gələrək Şərqi Anadoluda məskunlaşması barədə kifayət qədər dəqiq məlumat vermişdir.⁴ Bunu bir sıra erməni müəllifləri də etiraf edirlər. Frakiya tayfaqlarından olan hind-avropa mənşəli ermənilərin e.ə. VII-VI əsrlərdə, Balkanlardan keçərək Kiçik Asiyaya gəlməsi faktı artıq elm almində qəbul edilmişdir. "Erməni" terminini ilk dəfə olaraq Əhməmi şahı Daranın Bisutun qayasındakı yazılarda rast gəlirik. Tarixçilər bu yazıların e.ə. 515-ci ilə aid olduğunu güman edirlər.⁵

Ermənilər indiki Ermənistan ərazisini özlərinin tarixi ana vətəni hesab edirlər. Halbuki, bözi istisnalar nəzərə alınmırsa ermənilərin Cənubi Qafqaza XIX əsrin birinci yarısından etibarən kütləvi şəkildə köçürülmələri faktı həmişə məlumdur. Bu köçürülmə hadisələrini əks etdirən tarixi sənədlər buraxılarda bu günə qədər qorunub saxlanılır. Burada Rusiya ilə İrandan arasında 1828-ci ildə bağlanan Türkmənçay müqaviləsinin 15-ci maddəsinə, ermənilərin Azərbaycana köçürülməsinin əsas təşkilatçılarından olan, o zaman İranda rus səfiri, tanınmış yazıçı Qriboedovun tərtib etdiyi sənədləri yada salmaq kifayətdir. Təkcə 1828-30-cu illərdə Azərbaycana Yelizavetpol və İrəvan quberniyalarının ərazisinə İranda 40 mindən artıq, Türkiyədən isə 84 min kibitka (yəni araba) erməni köçürülmüş-

dür. Qeyri-rəsmi kəçələr isə daha çox idi. Qarabağ erməniləri buraya köçüb gəlmə olduqlarını özləri də etiraf edirlər və bunu müthəm tarixi hədisə kimi qiymətləndirirlər. Belə ki, Qarabağdakı Marağaşın kondində ermənilər özləri 1978-ci ildə buraya Cənubi Azərbaycanın Marağa şəhərindən köçüb gəlmələrinin 150 illiyi şərifinə abidə ucaltımışdılar. Lakin çox təassüf ki, son hədislər noticəsində tarixi haqiqəti əks etdirən həmin abidə ermənilərin özləri tərəfindən vəhşicəsinə dağıdılmışdır.

1854-56-cı illər Kırım müharibəsindən sonra çoxlu sayda erməni, şimali-şərqi Anadoluda türk edən rus qoşunları ilə birgə, Cənubi Qafqaza gəlmişdir.

Ermənilərin Zaqafqaziyyəyə sonrakı axınları 1877-1878-ci illərin rus-türk müharibəsi və 1893-1894-cü illərdə Türkiyədə baş verən hadisələrdən sonraya təsadüf edir. 1877-1878-ci illər rus-türk müharibəsi zamanı Cənubi Qafqaza 50 min erməni, 40 min yunan köçürülmə gətirilmişdir. Bununla yanaşı Ter-Qukasov da 35 min erməni ailəsinə ayrıca Türkiyədən Ağrıdağ vadisinə köçürülmüşdür.⁶ Şübhəsiz, bu axın Qarabağda əhalinin dini və etnik tərkibinin dəyişməsinə də öz təsirini göstərdi.

XIX əsrdə Rusiyada əhalinin siyahıya alınması sənədləri, o zaman tərtib olunan rus hərbi topoqrafik xəritələr, bu xəritələrdəki yaşayış yerlərinin adları, həmin ərazidə yaşayanların əsasən azərbaycanlılardan ibarət olduğunu göstərir. O zaman erməniləri Azərbaycan ərazisinə yerləşdirərkən yerli əhalini aldadaq deyirdilər ki, onlar buraya qaçqın kimi müvəqqəti yerləşdirlir. İrandakı rus səfiri Aleksandr Qriboedov yazırdı: "Müsləmanlar ehtiyat edirlər ki, onların bir dəfə buraxıldıqları torpaqlara ermənilər həmişəlik yiyələnsinlər".⁷ Bu, belə də oldu. Azərbaycan torpaqlarına sığınan ermənilər əs sonra bu torpaqların sahibləri ilə özlərini düşmən kimi aparırdılar ki, İ. Çavçavadzə haqlı olaraq Gürcüstanda məskunlaşmış ermənilərə müraciət edərkən yazırdı: "Bizim evimizdə, bizimlə düşmən kimi rəftar etməyin".⁸

Şavrov yazırdı: "Zaqafqaziyyədə yaşayan 1 milyon 300 min ermənidən 1 milyondan çoxu bu diyarın yerli əhalisi deyildir. Onları bura biz köçürüb gətirmişik".⁹

Eyni zamanda, sistemli şəkildə azərbaycanlıların bu ərazilərdən sıxışdırılıb çıxarılması

baş verirdi. V. Veliçko yazırdı: "Zaqafqaziyanın müsəlman əyalətlərində azərbaycanlıların Türkiyə və İrana köçürülməsi haqqında söhbətlər sənqimdir. Tədqiqatçı köçürülmə baş verir, bu işdə erməni intriqaşi öz işini görür. Sistemli surətdə rusların vasitəsi ilə müsəlman əhalisi öz yerlərindən didərgin salınır və onların yerini gəlmə ermənilər tutur"¹⁰.

Məhz bu yolla Rus imperiyasının müsəlman əyalətlərində ermənilərin say çoxluğu təmin olunur. Ümumiyyətlə, ermənilər Azərbaycan torpaqlarına, o cümlədən, Qərbi Azərbaycan (indiki Ermənistan) ərazisinə son 200 il ərzində köçüb gəlmələri faktını inkar edərkən bu ərazilərdəki qədim abidələrin məhz onlara məxsus olmalarını heç bir əsas olmadan iddia edirlər. Köçüb gələn ermənilər bu ərazidəki qədim Azərbaycan-alban mədəniyyətinə məxsus xristian məbədlərini özünəməxsuslaşdıraraq, alban mədəni irsinə sahib çıxırlar, özlərini Azərbaycan əzədim, sivil, köklü xalq oğullarını sübut etməyə çalışırlar, bir çox abidələri isə tamamilə məhv etmişlər.

Hələ Roma işğalları dövründən qalmış, romalıların məxsus məbədi qədim erməni məbədi kimi təqdim edən ermənilər özlərini bu yerlərin köklü sakinləri kimi tanıtmışa çalışırlar. Eçmişdən müzeyində "Nuh peyğəmbərin gəmisinin bir parçası"nı nümayiş etdirən, Nuhun özünün də erməni olması iddia edən, XIX əsrə aid ərəb əlifbası ilə yazılmış qəbirüstü yazıtları soldan sağa qədim erməni dilində "oxuyan", özgə mədəniyyətinə və torpaqlarına yiyələnən ermənilərin saxtaqarlıqlarının siyahısı cildlərlə kitablarla toplana bilər.

Ayvazyanın Zəngəzurunu Zeyvə kəndində aşkar etdiyi ərəb əlifbası ilə yazılmış XIX əsrə aid bir başdaşının ərəbcə yazısını soldan sağa oxuyub e.ə. XIX əsr qədim erməni yazısına aid etmişdir. Ayvazyan iddia edirdi ki, bütün dünya əlifbaları bu qədim erməni əlifbasından yaranıb. S. Ayvazyanın bu əfsanəvi nəticələrini tarixçi alim, akademik V.V. Piotrovski ifşa edərək, göstərirdi ki, "bu cür üzünəraq, savadsız "nəzəriyyələr" erməni tarix elminə böyük zərbə vura bilər"¹¹.

Ermənilərin yaydığı məlumatda sadalanan Azərbaycanın yer adlarının bir çoxu təhrif edilərək erməniləşdirildiyindən burada konkret olaraq hansı ərazidəki abidədən bəhs edildiyini də-

qiqləndirmək mümkün deyil. Məlumatlarda həmdə "erməni" abidələrinin əsasən sovet dövründə dağıldığı göstərilir. Bu məlumatlarda adları çəkilən xristian abidələrinin heç biri qədim erməni abidəsi deyil və onlar XIX əsrin II yarısı, XX əsrin əvvəllərində erməniləşdirilmişdir. Bu abidələrin heç biri azərbaycanlılar tərəfindən məqsədyönlü şəkildə dağıdılmamışdır. Əksinə, Azərbaycan Respublikası ərazisindəki abidələr, o cümlədən, xristian abidələri qorunur və bərpa edilir. Qax rayonundakı xristian kilsələri vaxtında təmir və bərpa edilir. Şəki rayonunun Kiş kəndindəki qədim alban kilsəsi Azərbaycan və Norveç müttəxəssislərinin birgə iştirakı ilə tədqiq və bərpa edilmişdir. XIX əsrdə Azərbaycana köçürülən ermənilər və ruslar tərəfindən inşa edilən kilsələr də dövlət tərəfindən qorunur.

Erməni nümayəndələrinin yaydıqları məlumatda göstərilən Culfa (Cuğa) erməni qəbiristanlığı isə hələ də onların iddia etdikləri kimi orta əsrlərə aid deyildir, onlar dağıdılmayıb və Culfa heç bir zaman erməni şəhəri olmayıb. Orta əsrlər dövründə Culfa Azərbaycanın beynəlxalq əhəmiyyəti böyük olan ticarət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Şərq ölkələrini Qərbi Avropa ilə birləşdirən Böyük İpək yolunun bir qolu məhz Culfa şəhərindən keçmişdir. Buradakı ticarətə erməni tacirləri fəal iştirak etmiş, onların burada ticarət koloniyaları mövcud olmuşdur. Eyni sözləri bir sıra Yaxın Şərq ölkələrində, Qenuya, Amsterdam, Venesiya kimi Qərbi Avropa şəhərlərindəndə gəlməmiş tacirlər haqqında da söyləmək mümkündür. Culfadakı erməni qəbiristanlığı isə əsasən XIX əsrin II yarısında, ermənilərin Naxçıvan bölgəsinə kütləvi şəkildə köçürülməsindən sonra salınmışdır.

Başqa bir məqamda da diqqət yetirmək lazımdır ki, Sovet dövründə xristian abidələrinin daha çox islam dini abidələri dağıntılarına məruz qalmışdır. O dövrdə ermənilər mühüm rəhbər vəzifələri icra edirdilər. Məhz sovet dövləti sayəsində ermənilər Azərbaycan torpağında Ermənistan Respublikası yaratdılar və 70 il ərzində bu ərazidəki islam abidələrinin sistemli şəkildə məhv etməklə məşğul olmuşlar. Hazırda Ermənistan adlandırılan ərazidə azərbaycanlılara məxsus yüzlərlə məsciddən və qəbiristanlıqlardan əsər-alamət qalmamışdır. Ermənistanı da gün yalnız bir məscid fəaliyyət göstərir. İrəvan

şəhərindəki bu məscid "fars məscidi" adı ilə İran vətəndaşlarının ixtiyarına verilmişdir.

Son iki yüz ildə ermənilər Cənubi Qafqazın azərbaycanlılara məxsus abidələrinin məqsədyönlü şəkildə məhv edilməsi ilə məşğul olmuşlar. Bu məsələ ilə əlaqədar bəzi faktlara nəzər salmaq kifayətdir. 1914-cü ildə Tiflis-Kutaisi quberniyası məclisi müsəlmanlara məxsus qəbiristanlıq ermənilər tərəfindən dağıdılmasının qarşısını almaq xahişi ilə qubernatora müraciət etmişdir. İndiki Ermənistanın Mehri rayonunun Nüvədi kəndindəki qəbiristanlıq, Sisyan rayonundakı XV-XVIII əsrlərə aid Urud (indiki Oront) kəndindəki qəbiristanlıq, Şəki kəndindəki (Zəngəzur) XVI əsrə aid qəbiristanlıq, Mehri rayonundakı XVI əsrə aid Baba Hacı piri türbəsi, Ələyaz kəndindəki XVI əsrə aid Əxi ziyvəsi son illər ərzində ermənilər tərəfindən yer üzündən silinmiş abidələrdəndir.

Zəngəzurun Urud (Oront) kəndində 1961-ci ildə M.S. Nemət tərəfindən orta əsr qəbiristanlığında çox maraqlı abidələr aşkarlanmışdır. Bunlar sənəduş və qəy həkkəli qəbir daşları idi. Onların ikisinin üzərində "min evladi avğvan" sözləri həkk olunmuşdu, yəni "alban nəslindən". Bu abidələrin üzərində qədim türk tayfalarının məxsus tamqalar, onqonlar (tanrılar) həkk olunmuşdu. İndiyə kimi elmi ədəbiyyatda belə bir fikir hökm sürürdü ki, xristian olan alban tayfaları islam gəldikcə gürcüləşdilər və erməniləşdilər. Urud abidələri albanların hələ islamdan qabaq türkləşməsi və azərbaycanlılaşması prosesini göstərir. Bu nadir tapıntı erməni ədəbiyyatında artıq formalaşan türki elementinin Qafqazda gəlmə olduğu konsepsiyasının alt-üst edirdi və azərbaycanlıların Qafqazın avtoxton əhalisi olduğunu sübuta yetirirdi. Buna cavab olaraq ermənilər bu orta əsr nekropolunu məhv etdilər və onun ardınca 1988-ci ildə bütün azərbaycanlıları bu ərazilərdən didərgin saldılar. Dağıda bilmədiklərinin erməniləşdirdilər.

Zəngəzurun Cəfərabad (Arqavanq) kəndində Qaraqoyunlu dövrünə aid bir türbə var. Türbənin üzərində 22 metrlik kitabə var. Ermənilər türbənin bünövrəsində qazıntı apararaq belə bir nəticəyə gəlirlər ki, türbə erməni ustaları tərəfindən inşa olunub və erməni maddi-mədəniyyət abidələrinə aiddir. Ermənilər Qaraqoyunlu dövlətini İran dövləti, Qaraqoyunlu əmirlikləri

türkmən (müasir türkmənlər nəzərdə tutulur) adlandırır.

Qaraqoyunlu əmirlikləri müasir türkmənlərə eyinləşdirmək qeyri-elmi və cəfəng bir fikirdir. Qaraqoyunlu əmirliyi XIII əsrdə Anadoluda yaşayan yarımköçəri türkmən oğuz-türk tayfa birləşməsinə məxsus idilər. Onların mərkəzi vilayəti Van göllünün şimalında yerləşən Ardiş şəhəri idi. Qeyd olunan yerda bir neçə türbə binası və azərbaycanlılara məxsus böyük qəbiristanlıq olmuşdur. Hamısı dağıdılıb.

Erməni tocavatızınə məruz qalmış istər İslam, istərsə də Alban irsinə dair tarixi-dini abidələrdən İrəvandanakı "Şah Abbas" məscidi, Şuşadakı "Yuxarı Gövhər Ağası", "Aşağı Gövhər", "Saati məscidi", Ağdamdakı "Cümə məscidi" dağıdılaraq təhqir olunub.

Dünşünaslarımızın qeyd etdiyinə görə, ilahi dinlərin hər birində məbəd dağıtmaq böyük günah hesab edilir. Lakin görünən odur ki, ermənilər Tanrı məbədlərini dağıtmaqda xristian ehkamlarına da pozmaqda çəkinməmişlər. İncildə bu barədə deyilir: "Kim Allahın məbədini məhv edərsə, Allah onu məhv edəcək, çünki Allahın məbədi müqəddəsdir..."¹²

Eyni zamanda, Qurani-Kərimdə də buyrulur: "Allahın məscidlərində Onun (Allahın) adının çəkilməsinə maneçilik törədənərdən və onların xarab ediləsinə (dağıdılmasına) çalışsalar daha zalım kimə ola bilər?" Halbuki onlar orada (məsciddə) ancaq qorxa-qorxa girməli idilər. Onları dünyada rüsvayət, axirətdə isə böyük əzab gözləyir"¹³.

Azərbaycanlıların bu regionda köklü xalq olduğunu toponimlər - yer adları bir daha sübut edir. Toponimlər konkret etnosun müəyyən coğrafi məkəndə təşəkkülünü göstərən on tutarlı sənəddir. Ona görə də ermənilər əraziləri azərbaycanlılardan təmizlədikcə, ilk növbədə, yer adlarını dəyişdirirlər. Demək olar ki, bütün toponimləri erməniləşdirilib. Adını çəkdiyimiz Urud - Oront, Cəfərabad - Arqavanq, Zeyvə - Metsa - Ermən, Almali - Xndzorek və s. adlandırılıb. Bu da azərbaycanlıların bu torpaqlarda tamamilə izlərinin itirilməsi məqsədini güdür.

İrəvan məscidlərinin İrəvan quberniyasının müxtəlif yerlərində vəqf əmlakları yerləşirdi. Bu, əsasən, torpaq sahələri, dükənlər idi. Sənədlərdən görüldüyü kimi, vəqf əmlaklarının sənəhdə olduğu torpaqlar azərbaycanlılara məx-

sus idi. Sənədlərdə bir dəfə də olsun erməni adına rast gəlinmir. Bu da, öz növbəsində, regionun əhalisinin böyük əksəriyyətinin azərbaycanlılar olduğunu sübut edir. Bütün bu elmi dəlillər Ermənistan Respublikasının hal-hazırda yerləşdiyi ərazinin Azərbaycanın tarixi ərazisi olduğunu sübuta yetirir.

Qarabağda yerləşən abidələr də ermənilər tərəfindən kütləvi surətdə dağıdılır və erməniləşdirilir. Ermənilər çalışırlar ki, bu yolla öz təcavüzkar siyasətlərinə haqq qazandırsınlar. Eyni zamanda, dünya ictimaiyyətinin nəzərini başqa istiqamətə yönəltmək məqsədi ilə Naxçıvanda erməni qəbiristanlıqlarını dağıtmaq haqqında cəfəng məlumatlar yayırlar.

Dağlıq Qarabağ ərazisində yerləşən alban-xristian abidələri ermənilər tərəfindən mənimənilir və erməni mədəniyyət abidələri elan edilir. Bu abidələr haqqında erməni, rus və Avropa dillərində "əsərlər" çap olunur.¹⁴ Lakin qeyd olunan ərazidə, həm Dağlıq Qarabağ ərazisində, həm də ona sərhəd və ermənilər tərəfindən hal-hazırda işğal olunmuş zonada, külli miqdarda xanəqahlar, türbələr, pirlər, monumental tikililər, orta əsr qəbiristanlıqları, məscidlər və s. müsləman abidələri yaxın zamanlara qədər mövcud idi. 30 ildir ki, biz bu ərazilərə nəzarət edə bilmirik və bu abidələrin indiki vəziyyətindən xəbərimiz yoxdur.

Bu ərazilərdə XIV-XIX əsrlərə aid sənəduca, başdaşı formalı, qoç, at heykəlli qəbir daşları ərəb-fars-Azərbaycan dilli yazılarla və müxtəlif relyeflərlə Azərbaycan xalqının həyat, məişətinin müxtəlif tərəflərini əks etdirir, xalqın tarixinə, toponimikasına, xalq təbabətinə, etnoqenez məsələlərinə aydınlıq gətirir. Azərbaycanın orta əsr mədəni həyatına dair bir sıra məsələləri işıqlandırır.

Laçın rayonunun Malıbəyli, Güləbird kəndlərində at heykəlli qəbir daşlarında günəş simvolumun və əlində quş tutmuş insanın təsvir-

ləri var. Məlumdur ki, qədim türk tayfalarının tanrısı Humay quşu idi və bunun abidələrin üzərində təsvir olunması, güman ki, abidələri dağılmaqdan qoruma məqsədi daşıyırdı. Epiqrafik abidələr Qarabağda gedən tikinti işlərindən, El-xanilər dövrü və Qarabağ xanlarının mədəni-maarif fəalliyətindən xəbər verir.

1988-1994-cü illərdə baş vermiş müharibə dövründə Azərbaycana aid 500 tarixi-memarlıq, 100-dən çox arxeoloji abidə, minlərlə əsərin qorunduğu 22 muzey, 927 kitabxana, 85 incəsənət məktəbi, 20 mədəniyyət sarayı, 4 dövlət teatrı ermənilər tərəfindən dağıdılıb.¹⁵

Erməni vandalizminin törətdiyi dağıntıların siyahısını artırmaq da mümkündür. Lakin çox təəssüf ki, ermənilərin xalqımıza, onun tarixi keçmişinə qarşı törətdikləri vəhşilikləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün geniş imkanlara malik deyilik.

Ermənistan dövlətinin Azərbaycanın tarixi ərazilərində yerləşdiyi və ermənilərin son 200 ildə Azərbaycan xalqına qarşı mənəvi qenosidi haqqında dünya ictimaiyyətinə geniş məlumat verilməlidir. Nə qədər ki, Azərbaycan torpaqları işğal altındadır, bu mənəvi qenosid davam edəcək.

Problemin aktuallığı. Azərbaycanın tarixi ərazisinin müəyyənləşdirilməsində epiqrafik abidələrin mühüm əhəmiyyəti vardı. Ermənilərin qədim Azərbaycan-alban mədəniyyətinə məxsus xristian məbədlərini özününküləşdirərək, alban mədəni irsinə sahib çıxaraq özlərini Qafqazın ən qədim, sivil, köklü xalq olduğunu sübut etməyə çalışmaları və bir çox abidələri şüurlü şəkildə məhv etmələri problem baxımından aktuallıq təşkil edir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə, ilk dəfə olaraq, epiqrafik abidələr vasitəsilə Azərbaycanın tarixi əraziləri müəyyənləşdirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə Azərbaycanın tarixi əraziləri epiqrafik abidələr və toponimlər vasitəsilə araşdırılmış, onun şagirdlərə öyrədilməsi yolları müəyyən edilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Ташт Корнелий. Сочинения. Т.2, СПб, 1987.
2. Дьяконов М.М. Предыстория армянского народа. Ереван, 1968.
3. Пастермьян С.С. Западная Армения в конце XIX века. М., 1949.
4. Геродот. История. Ленинград, 1972, стр: 113
5. Seyidova S., R. Uslu. Osmanlı imperiyasında milli münasibətlər-erməni məsələsi (XIX əsrin II yarısı- XX əsrin I rübü), Bakı, 2002
6. Кавказский календарь на 1903 г. Тифлис, 1903.
7. Грибодов А.С. Сочинения в двух томах. Т-2. М., 1971.

8. Чавчавадзе И. Армянские учение и вопиющие камни. Тифлис, 1902.
9. Шаверов Н.М. Новая угроза русскому делу в Закавказье; предстоящая распродажа Мугана ишородам. Санкт-Петербург, 1911.
10. Величко В. Гафгаз. Санкт-Петербург, 1904.
11. Историка-филологический журнал. Издательство Армянский А.Н. Ереван, 1971.
12. Incil. Korinlilərə I məktub, 3/17, səh: 5
13. Qurani-Kərim, Vaqəə, 114, səh: 5
14. Карапетян С. Памятники армянской культуры в зоне Нагорного Карабаха. Ереван, 2000.
15. "Azadlıq" qəzeti, 15 yanvar 1994-cü il
16. Neymatova M.S. Əsrlərin daş yaddaşı, Bakı, 1987.
17. Neymatova M.S. Azərbaycanın epiqrafik abidələri. Bakı, 1963.
18. Safarov F. Epiqrafika, Naxçıvan, 2005.

E-mail: veyisov.arif@bk.ru

Rəyçi: ped.ü.elm.dok.I.H. Cəbrayilov
Redaksiyaya daxil olub: 17.12.2018.